

נושה גיורא: האצ"ל-נוסה ולקח

"בראשית היה הפילוג" – אמירה חותכת זו, המיוחסת לאברהם שטרן, שפינויו במח-תרת יאיר, יש בה כדי לבטא בבהירות מרובה את אירועיה של מסכת-השנים ההירו-אית, שנסתיימה עם הקמתה של מדינת-החלוקה, ואת שרשי צמיחתו, הישגיו וכשלונו של הארגון-הצבאי-הלאומי בארץ-ישראל (1948–1931).

ואכן, ראשיתו של הארגון בפילוג, זה הפילוג שחל באביב 1931 בסניף ה"הגנה" בירושלים ועד-מהרה לבש ממדים ארציים. בשלב זה, עד הפילוג שחל כעבור שנים-מספר בארגון עצמו, היה הגוף החדש מתקרא גם "הגנה ב" וגם "ההגנה הלאומית". המאבק בין הארגון ל"הגנה" הושפע בלי ספק במידה מכרעת גם מגורם ה"חלוקה", כלומר, ממאבק השליטה על קופות הציבור. למרות ההבדל במשאבים, כפי שנראה להבא תוך כדי סקירת האירועים, היו כוחותיהם של שני הארגונים שקולים, פחות או יותר, עד אפריל 1937. ה"הגנה", שהוקמה ב-1920 ומאז היתה ההסדרות אחראית לה, התאוששה מן הפילוג של 1931 וב-1937 כבר עמדו לרשותה מחסני-נשק גדולים, שטחי-אימונים מובטחים במשקי ההתיישבות העובדת ומעמד חוקי-למחצה בדמות יחידות ה"גפירים" וכיוצא באלו.

בשלב זה עדיין היה האיזון בין שני "כוחות-המגן" תלוי במידת כשרונה ורצונה של מפקדת "ההגנה הלאומית" לקיים את הארגון ולפעול לביסוסו. העורף הציבורי היה עדיין רחב למדי: ברית הציונים-הרביזיוניסטים (הצה"ר), המזרחי, הציונים הכלליים, התאחדות-האיכרים, שמצודתה פרושה על המושבות הוותיקות, ו"מפלגת המדינה העברית" מיסודו של מאיר גרוסמן, שנפרד מז'בוטינסקי בעקב המחלוקת על מרות ההסדרות הציונית העולמית. אברהם תהומי מפקד "ההגנה הלאומית", ורוב המפקדים הבכירים שהצטרפו אליו היו להם כשרונות מספיקים לפיתוח נוסף ורציני של הגוף שעמדו בראשו. היו גם אמצעים כספיים והיה כוח-אדם. רק הרצון לא היה. זאת מפני שביסודו של דבר ראו האנשים באיחודם של שני הכוחות הגשמתה של משאלת-לב קדושה: הנחת היסוד לצבא העתידי לקום. אברהם תהומי והאנשים אשר עמו-כ-1500 איש, לערך מחצית חברי "ההגנה הלאומית" – חזרו אפוא ל"הגנה".

שש שנות "ההגנה הלאומית" הן במידת-מה רק ראשית פורמלית של הארגון-הצבאי-הלאומי בארץ-ישראל. מעין מבוא, לכל היותר. מבחינה עניינית ואידיאית מתחילים דבריי-ימיו של הארגון-הצבאי-הלאומי בארץ-ישראל רק לאחר הפילוג של 1937; לאחר שעזבוהו כל "הגורמים האזרחיים", שסיפקו את רוב האמצעים לרכוש "כלים"

* דוד ניב: מערכות הארגון הצבאי הלאומי. כרך א': "ההגנה הלאומית"; כרך ב': מהגנה להתקפה; כרך ג': הפוגה וכוננות; כרך ד': המרד. מוסד קלוזנר, ת"א, 1973–1965.

ולקיים פעולות. נותרו בו בראש-וראשונה חברי תנועת-הנוער הרביזיוניסטית בית"ר ומעט ארגונים הקרובים אליה—קורפורציות של סטודנטים, "חוגי הנוער הלאומי" ונוער דתי-רביזיוניסטי, שהיה מקיים מסגרת בשם "ברית חשמונאים". כל השאר—אנשי ה"מזרחי", הציונים הכלליים, חוגי האיכרים במושבות, קומץ חברי "מפלגת המדינה העברית", ואפילו בית"רים אחדים—הצטרפו ל"הגנה", מתוך אמונה שהם מתאחדים על בסיס של שוויון בעמדות ובפיקוד.

ה"הגנה" וכן ההסתדרות לא היו זקוקות לתוספת-כוח זו באנשים, בצידוד ובאמצעים. כל אלה היו מצויים להן בשפע יחסי. אף-על-פי-כן הביא האיחוד, כפי הנראה, תועלת עצומה ל"הגמוניה" של בן-גוריון ושותפיו לשלטון בסוכנות היהודית, בוועד הלאומי ובהסתדרות העובדים. פילוג "ההגנה הלאומית" ואיחוד "כוחות-המגן של הישוב" בודדו את הארגון-הצבאי-הלאומי בארץ-ישראל, כלומר את הכוח האחד שהיה מוכן ומסוגל לעשות משהו למניעת הלוקתה של ארץ-ישראל—בין לפי תכניתה של ועדת-פיל, שפורסמה ביולי 1937 וזכתה לתמיכת וייצמן ובן-גוריון, בין לפי תכנית אחרת כלשהי.

ממרחק ארבעים שנה כמעט נראה עתה, נוכח התפתחות מכרעת זו, שלא היתה חשיבות רבה לוויכוח אחר שניטש אז ב"יישוב"—הוויכוח בשאלת "הבלגה" או "תגובה" על הטרור הערבי, שלבש דמות של "מרד בהיתר" הודות לעידוד שקיבל מן השלטון המנדטורי.

בידודו של הארגון-הצבאי-הלאומי לאחר הפילוג של 1937 היה עובדה מכרעת לא רק בקורותיו שלו כי אם גם בתולדות הארץ כולה. שוב הוכח מי מסוגל לעשות ממשלה בישראל; "איחוד כוחות המגן" הראה בבירור מה כוחו של הכשרון להקים קואליציות ולהנהיגן; מה-רב חלקו בבניית ה"הגמוניה של תנועת-הפועלים"; ומה תמימים אף גואלים היו כל אלה שהאמינו כי יצליחו להשתלב כשוויים בין שווים במסגרת הסדר זה.

*

שנת 1937 היתה שנת-גורל מבחינה היסטורית, שפן הגרעינים המהפכניים שהחלו להתגבש אז במסגרת הארגון נותרה להם שהות מעטה מאד לעמוד על ייחודם ועל משמעות שליחותם. במסיבות היסטוריות אחרות לא מעטים היו סיכויי של הארגון לכוון מדינה עברית בארץ-ישראל בלתי-מתולקת, וזאת תוך פרק-זמן מתקבל על הדעת. חרף בידודו בארץ היה לארגון "עורף" גדול ביותר בציבורי היהודים במזרח-אירופה. תכניות כ"תכנית 40 האלף" לכיבוש הארץ על-ידי חיל-משלוח של הארגון מחו"ל—שנועדו להפוך את יחסי-הכוחות בין העדות השונות בארץ ולכפות על הבריטים נסיגה והסתלקות מן המנדט—לא היו בלתי-אפשריות. אוכלוסיה של ששה מיליונים ב"ארצות המצוקה" יכלה לספק את רבבות המתנדבים הדרושים. הללו מצויים היו בדרגות שונות של אימון, אף בקרב אוהדי הארגון לבדו. אילו נותר זמן אפשר שהנסיון להסתער על חופי הארץ היה נעשה, אולי גם בהצלחה.

אולם הנושא מעולם לא הועמד במבחן. הזמן לא הספיק. שתי השנים וארבעת החדשים שבין אפריל 1937 לאוגוסט 1939, מועד פלישתו של היטלר לפולין, היו גדושות פעילות קדחתנית של אימון מתנדבים, צבירת נשק ופיתוח קשרים מדיניים. כל אלה נופצו בבת-אחת עם פרוץ מלחמת-העולם השניה ב-1 בספטמבר. באותו יום, מן הסתם לא בלי עזרתם של יהודים משתפי-פעולה, פרצו הבריטים לישיבה של מפקדת הארגון ואסרו את כל משתתפיה. מבול הדמים, שהציף את יהודי אירופה הכבושה בידי צבאותיו של היטלר, שם קץ גם לעתודות של הארגון. התפשטות הנאציזם והשתלטותו על מרכזי הפזורה היהודית הבטיחו גם לאורך-ימים את שלטון ה"יודנ-ראט" הציוני-הסוציאליסטי בארץ-ישראל, כלשון הימים ההם.

אך הדבר לא היה רק תוצאה מן המאורעות הנוראים במרחקים ולא רק פרי התושיה של מגהיגי הסוכנות היהודית, הוועד הלאומי והוועד-הפועל של ההסתדרות. חלק מכריע בכך היה גם לדרכו ולשיטותיו של הארגון-הצבאי-הלאומי לאחר מלחמת-העולם. מצד ההרכב האישי וקצת "מסורות" אידיאולוגיות, היה אצ"ל שלאחר פילוג 1940-1944- שהביא להקמת לח"י-המשכו של הארגון אשר קם מאפר הפילוג של 1937. כוחו לבצע פעולות בשנות המבחן שבין 1944 ל-1948 (הקרובי בפי חברי הארגון בשם "המרד") גדול היה בהרבה לעומת שנות הצמיחה המעטות ערב מלחמת-העולם. אולם תבונתו הפוליטית של הארגון ספק אם התפתחה בד-בבד עם גידול כוחו המיבצעי. שמא נהפוך הוא. מסתבר שהארגון איבד גם את מעט התושיה המדינית שהיתה לו בימי-הבראשית של 39-1937, בהנהגתם של דוד רוזאל, אברהם שטרן ותבריהם.

התוצאה היתה כפולה: אבדן רובה של הטריטוריה והקמתה של מדינת-חלוקה. מסכת הארגון-הצבאי-הלאומי מחייבת אפוא דיון נפרד-כמעט בשלש פרשיות גדולות: (א) התהוות "ההגנה הלאומית" וגורמי התפרקותה; (ב) שנות הפריחה של המחתרת המהפכנית; (ג) ההסתערות הנועזת על משטר המנדט ותוצאותיה של התעוזה: ביתור המולדת, שבירת הארגון, והשתלטות אויביו על מדינת-החלוקה.

*

תולדותיו של הארגון-הצבאי-הלאומי, שהן עצמן פרק חשוב בתולדות ארץ-ישראל בימי השלטון הבריטי, לא זכו עד כה לטיפול מחקרי ראוי-לשמו. רוב הדברים שנכתבו עליו נכתבו בידי יריבים. בדרך-כלל, ניכר באותה כתיבה שהיא מודרכת על-ידי שנאה עזה וממילא אינה מבורכת באובייקטיביות.

עבודתו של דוד ניב, "מערכות הארגון הצבאי הלאומי", כתובה מנקודת-מבטו של אדם שהיה מעורב במעשים-במחותרת בירושלים ובין גוליה במחנות-המעצר באפ-ריקה. אילו העלה זכרונות אישיים מתקופת פעילותו ודאי היה מתקבל סיפור מעניין, רב מעלות ומורדות. אלא שניב מתרחק מכל גימה אישית. ספרו חותר לאובייקטיביות, אם גם פה-ושם, בין השורות, ניכרת, כמובן, דבקותו של הכותב בהשקפת-עולם שעיצבה את מהלך חייו.

הופעת הכרך הרביעי של "מערכות הארגון הצבאי הלאומי", מתוך עבודה שסופה

להסתכם בחמישה כרכים* נראית אפוא "הזדמנות נאותה" למעט הירהורים ומעט "וריאציות על הנושא". עיקרון של הווריאציות-נקודת-מבט שונה מזו של הכותב, דוד ניב, הראוי להערכה על החומר המהימן והמקיף שהעמיד לרשות הקורא והחוקר. אם כן, בראשית היה הפילוג. מאורעות 1929 זיעזעו את אמות-הספים של ארגון-המגן וחוללו בשורותיו קרע שראשיתו, כאמור, בסניף ה"הגנה" בירושלים. בסניף זה היו הלכירוח "אקטיביסטיים" רווחים מלכתחילה. הפילוג לא נתחולל על-ידי "אופוזיציה" רביזיוניסטית להסתדרות, שהיתה האחראית ל"הגנה". חוללה אותו קבוצת מפקדים ומדריכים בראשותם של זילברג-הומי, שפינוי המחתרתי גדעון, ואברהם קריצ'בסקי-גיורא, שכינוי המחתרתי דן. ניב כותב כי "ארגון המחותרת הירושלמי החדש קם באביב 1931", לאחר הפילוג בירושלים, ועד-מהרה התפשט על-פני כל הארץ. מקץ שנה לערך נקבע שמו: ארגון צבאי לאומי.

הרקע להקמת הארגון היה "אידיאולוגי" ו"אופיראטיבי" כאחד, אולם לא היה לו שום רקע פוליטי. תהומי וחבריו היו נאמני הסתדרות-העובדים ומנהיגותה. הם לא הזדהו כלל עם דרישתו של ז'בוטינסקי לליגאליזציה של ה"הגנה", דרישה שלא ירדה ממצעה של ברית-הצה"ר משך שנים רבות, בצד הדרישה לחידוש הגדודים העבריים (שמימי מלחמת-העולם) כיחידות של צבא סדיר.

ראוי להעיר כי תביעה זו להכרה ב"הגנה" מצד ה"מנדטור" היתה כרוכה בהכרח בהכרה מצד הציונות בלגיטימיות משטר-המנדט הבריטי ובזכות קיומו. היתה זו הנחת-יסוד ציונית מקובלת על הכל; הנחה שלא בטלה מעולם, ואשר בסופו של דבר הביאה לפילוג שני בארגון-הצבאי-הלאומי, לאחר הפילוג שחל ב-1937 עם שובם של תהומי ואחרים אל שורות ה"הגנה".

אם נעמיד את מניעי הפילוג ב"הגנה" ב-1931 על עיקרם, נראה כי גבע בעצם ממחלוקת בשאלות ארגוניות: מבנהו והיקפו של הכוח המזוין, הרכב פיקודו, דרכי אימונו, וכיצא בהם ענייני "ביצוע". לא נמצאו ב"הגנה" בימים ההם עוררים על מרותה של ההסתדרות, ולא על מרות זו ניטש הוויכוח ערב הקרע.

את המצב בעת הפילוג מתאר אורי נדב (וילי רוזנטל), מראשי ה"הגנה" ומראשוני המתפלגים. דבריו אפיינים למי שהיה קצין בצבא האוסטרי הקיסרי. נקודת-המוצא שלו וכן סיכומו מנוסחים במושגים של חייל מקצועי. הוא מסביר כי בקרב מפקדים ואנשי-שורה בסניפי ה"הגנה" השונים היתה תחושה כללית של אכזבה נוכח הליקויים שנתגלו בה. בין אלה הוא מונה: שפל ברמת-האימונים, דלות הנשק ואחזקתו הגרועה, וכן הפתעה מרה שהופתע היישוב בעת הפרעות בשל חוסר היעילות של שירות המודיעין. את האווירה ב"הגנה" מגדיר נדב במלים חריפות, שהן מן הסתם גנאי גדול בעיניו: "היתה זו אווירה של מחתרת מהפכנית רוסית, ללא שמץ של מחשבה ופרקטיקה אסטרטגית".

על כך יש להוסיף ש"היעדר מחשבה ופרקטיקה אסטרטגית", שהיו עיקר הבעיה

* הכרך החמישי, שעודו עתיד להופיע, יעסוק בקורות הארגון עד לגיוס חבריו לצבא-ההגנה-לישראל במאי 1948.

בעיני המתפלגים מן ה"הגנה", לא היו, אחרי ככלות הכל, עיקר מחסורו של ה"ישוב". נקודת-התורפה של הציונות, ושל ה"הגנה" בכלל זה, היתה רפיסותה המדינית, קלישותה, מיעוט שרשיה בארץ. ב"הגנה", למען האמת, היתה אז אמנם אווירה של מחתרת "רוסית", אך כאן היתה זו מחתרת ללא יעדים מהפכניים, ללא עירעור כלשהו על השלטון הבריטי, ללא מחשבה כלשהי על סילוקו ותפיסת מקומו. את המהות הוזאת של ה"הגנה" נטלו עמם המתפלגים ב-1931 ועמה שבו רבים מהם אל כור-מחצבתם ב-1937, לאחר שנתמלאו משאלותיהם לשיפור רמת האימונים, הגדלת כמות הנשק ותיקון מצב האחזקה.

בייחוד מאז 1937 והלאה, היתה לו לארגון-הצבאי-הלאומי, בצד הנאמנות לז'בוטינסקי וז'בוטינסקי קי והזיקה לתנועתו, גם "נשמה יתירה" משלו, הווייה עצמית, שתרמה הרבה לעיצוב דמותו והישגיו, כוחו ומיגבלותיו. אחד הנושאים השנויים במחלוקת עזה ביותר במערכיה של "נשמה יתירה" זו היה שאלת הזיקה למפלגה ולאידאולוגיה הריבוי-יוניסטית – באיזו מידה היא קיימת, עד כמה היא מהייבת, ואם אפשר לשלול אותה מעיקרה. ז'בוטינסקי עצמו כתב באחת משעותיו היפות: "אין קשר ואין גשר; גם זאב עצמו מכהן בענין זה [כראש הארגון] רק באופן אישי". למעשה התבטאה עצמ-אותו של הארגון ביצירת הווי ולא בניסוח עיקרים.

קל מאד להבחין שעוד מראשית ימיו היו בארגון מעין שתי נשמות בגוף אחד. האחת היתה נושאת הרעיון הלגיטרי. היא ראתה בארגון-הצבאי-הלאומי מעין המשך לגדוד-דים העברים בצבא הבריטי במלחמת-העולם הראשונה. החלום היה ליצור בתנאי-מחתרת צבא שיהיה מסוגל למלא את שליחות בטחוננו של ה"ישוב" בהסכמתה של ממשלת-המנדט באור ולא בסתר. חלום זה היה מפעם בלב הארגון, מפקדיו וטוראיו, מהבהב ועומם, גובר ונחלש כל משך "הימים האדומים" ו"השנים השחורות".

אולם בינתיים היה ה"פראקסיס" של הקיום המחתרתי חי חיים נועזים ורבי-מתח משלו, באין קשר מחוור-בתכלית אל התיאוריות הציוניות השונות. תודעת השליחות המהפכנית היתה צומחת לאטה, מתגבשת והולכת. בתנאים בינלאומיים נוחים יותר, אפשר מאד שהיה הארגון מפתח ממדים של תנועת-שיחרור מנצחת. אולם התפתחותו נקטעה באבה על-ידי הנאציונל-סוציאליזם ששיקע את העולם במבול של דם.

*

הכפילות והסתירה בין רעיון הגדודים לבין ההווייה המהפכנית הם שהוליכו את הארגון ממועקה למועקה ומפילוג לפילוג; הם הפרידו בין אחים-לנשק וזרעו איבה ותרעומת, בדין ושלא כדין.

בדיקתם של גורמי הפילוגים והאיחודים ב"כוחות-המגן" מעלה שורה ארוכה של "פאראדוקסים" היסטוריים. בראשית שנות ה-30 שררה ב"הגנה" אווירה של מחתרת "רוסית" בלי שום תוכן מהפכני. המתפלגים ממנה, ואברהם תהומי בראשם, התנגדו ל"אווירה" זו וכן לתפיסות של "מיליציה", בניגוד לדמות הצבא הסדיר, שאת יסודו-תיו ביקשו לצקת בפרישתם. והנה תוך שנים מעטות קיבלה דווקא ה"הגנה" מעין אופי וממדים של יחידות סדירות, ליגליות-למחצה. לעומת זאת היה ה"ארגון" צומח

לתוך מחתרת עמוקה, שתפיסותיה המהפכניות מתפתחות ומחריפות נוכח ההתנגשות המתמדת עם המשטר הקיים, שהוא גם שלטון של כובש, זר ועוין. תהליך זה אפשר אולי לראות בו תקדים היסטורי ופוליטי כאחד.

תנועת-שיחרור, ככל תנועה מהפכנית, קודמת בדרך-כלל לזרוע המזוינת שהיא מקימה, בבוא הזמן, כפי צרכיה וכוחה. התפתחותו של הארגון-הצבאי-הלאומי נגדה את התהליך המהפכני המקובל. בצד המופלא שבעקרון, היתה אטיות המעבר מן היסוד ה"לגיטימיטי" ליסוד המהפכני הרת-אסון.

מגמות מהפכניות לא אמרו מאומה לאברהם תהומי למשל. מטרתו היתה לעצב כוח צבאי קרוב במידת האפשר למתכונת הסדירה, תוך מיצוי כל האפשרויות המצויות, במחלוקת בין בן-גוריון, מזכיר ההסתדרות, לבין יוסף הכט, שנשא שנים ארוכות כמעט לבדו בנטל ענייני ה"הגנה", עמד תהומי לצד בן-גוריון. הוא הצדיק את הדחתו של מפקד ה"הגנה" בעקבות ה"מחדל" של 1929, והתעלם משיקולים של אחוות אחים-לנשק. אחנה לחוד, ומשמעת לחוד. תהומי הצדיק את ההדחה ואת המגמה לחזק את מרות ההסתדרות על הזרוע המזוינת. כפי שמגדיר זאת ניב, העדיף תהומי את "מרות ההסתדרות על מרותו של אחד שאינו כפוף לשום גוף ציבורי".

אותה שעה כבר היו היחסים הפנימיים בסניף ה"הגנה" בירושלים עכורים ללא תקנה. מגע אישי של תהומי עם ז'בוטינסקי החשיד אותו בעיני ההסתדרות, כאילו מבקש היה להוציא את ה"הגנה" מתחום שליטת-היחיד של ההסתדרות ולהעמידה תחת מרות כללית יותר, או אף תחת מרות רביזיוניסטית, חס-שלום.

כפי שאפשר לקבוע כיום בוודאות, לא היתה לכל אותם חשדות שום אחיזה במציאות. גדולה מזו: בירורים במוסדות המוסמכים לכך ניקו את תהומי מכל אשמה עוד בעצם הימים ההם. אף-על-פי-כן נשאר תהומי "מוכתם" בעיניהם של ראשי ההסתדרות. כדרך כל הסיכסוכים שמקורם אי-אמון, הלך הריב והחריף עקב מעשים פזיזים. ההסתדרות נקטה צעדים נמרצים מכפי הדרוש להבטחת המרות. ביוזמתו של אליהו גולומב הוקמה בירושלים יחידה "פנימית", שהחלה לעקוב אחר תהומי, קריצ'בסקי ומפקדים אחרים בסניף ירושלים. פעולה זו של "נאמני ההסתדרות", כפי שהתקראה הקבוצה, גרמה תגובה נמרצת של תהומי, שהיה מפקד הסניף. הפרטים רבים ויגעים וכבר נדפסו בספרים ואין טעם לחזור עליהם כאן. בסופו של דבר יצאו תהומי ועמו כמאה פעילים משורות ה"הגנה". מפקד-הסניף שבא תחתיו, יעקב פת, לא הצליח לרכו סביבו אותה שעה אלא כארבעים איש. הפילוג היה לעובדה, שעד-מהרה לבשה ממדים ארציים.

כאמור למעלה, חסר היה הפילוג בסיס אידיאולוגי מוצק, וגורמיו היו חיפוכים בעניינים "טכניים", שחשיבותם העקרונית מועטת. בשש שנות קיומה של ה"הגנה הלאומית" נעשו כמה וכמה גסיונות לאחות את הקרע ולאחד את הכוחות. המשא-ומתן היה מתחדש וכושל, מתרפט והולך, משך כל התקופה שבין אפריל 1931 לאפריל 1937. בסופו של דבר היו לכך תוצאות: היה זה "איחוד כוחות-המגן של הישוב", או פילוג ראשון בארגון-הצבאי-הלאומי—הכל כטעמו וכהשקפתו של המגדיר.

*

מדוע נמשך המשא-ומתן שנים רבות כל-כך, ומה הביא להסכם בין תהומי ל"הגנה"? התשובה מורכבת למדי. פעילותו הציבורית של תהומי בשטח הצבאי-השטח האחד שעניין אותו באמת-הוכתבה מראשה ועד סופה על-ידי חלומי: לבנות ולבסס צבא יישובי-כללי רב-עצמה, בלתי-פוליטי. כבר ראינו שהקרע ב"הגנה" נוצר בשל הבדלי גישות בנושאים טקטיים. בלשונם של תהומי וחבריו: "היעדר אסטרטגיה".

שאלת-השאלות של האסטרטגיה העברית-כיבוש השלטון על הטריטוריה וסילוק הקולוניאליזם הבריטי-לא עמדה מעולם על הפרק ב"הגנה", ואפילו הארגון, כפי שנותר לאחר פילוג 1937, לא העלה אותה עדיין על דל-פירסומו. הדרך שבה נשחקו אנשי "ההגנה הלאומית" בהצטרפם ל"הגנה" ולא נודע כי "באו אל קרבה"; איך הוצגו ככלי ריק תוך כדי קיום פורמאלי-חלקי של תנאי ההסכם-זהו סיפור טראגי-קומי, משעשע למדי, וגם לקחו בצדו. כל המבקש ללמוד את הטכניקה של בנין שלטון בישראל, את הזריוות ואת הכשרון לבנות קואליציות ולהנהיגן מרצונם של השותפים הזוטרים ועל-כרחם, יוכל לשאוב חומר שאין ערוך לו מעל דפי ספר-הישר אשר לדוד ניב. בעצם, מזווית הימים האלה אולי אין חשיבות לפרטים ואחת היא כיצד "רומי" או "קופחו" אברהם תהומי וההולכים עמו, שהיו אמורים ליטול מחצית הסמכות ומחצית הפיקוד ומחצית היוקרה של ה"הגנה".

אף-על-פי-כן כדאי לתהות מעט על מערכת מושגיו ודרכי עבודתו של תהומי. מפתח מועיל להבנתן של אלו יוכל לשמש יחסו לרכוש צבאי, יהיה אשר יהיה. משהגיעה השעה, לדעתו של תהומי, לחזור ל"הגנה", גילה תושיה רבה בהוצאת הכלים מידי המחסנאים שהיו חשודים בעיניו על התנגדות לקו. הוא צפה כל דבר מראש, והשתדל מאד שלא לשמוט שום כלי מידו. היתה זו החלטה נחושה לצאת מן ה"עסק" ברכוש גדול ככל האפשר.

לכאורה, היה זה היפוכו של הקו שנקט תהומי בימי הפילוג הראשון בירושלים. ערב הפילוג בסניף ה"הגנה" בירושלים הצליח תהומי להשתלט על כל הנשק שבסניף, אולם משפרש החזיר כ-600 כלים-עד הכדור האחרון. משל כאילו אמר להסתדרות: "לי הנפש, ואת הרכוש קחי לך". כל זאת, "כדי שלא ייאמר שתהומי שם ידו על רכוש ציבורי".

לא קשה להבין מה הניע אותו לעשות את ההיפך מזה ב-1937. לדעתו, היו הוא ואנשיו עיקר "ההגנה הלאומית", ומבחינה ציבורית, כך סבר, היה ה"רכוש" שייך להם. אשר ל"נפש", נראה שההולכים עמו היו מיעוט יחסי (קרוב למחצית), אולם "עילית" במידרג: כל חברי המפקדה הראשית, כל מפקדי הסניפים בשלש הערים הערים הגדולות וסגניהם (פרט לאחד), רבים ממפקדי-הפלוגות. ל"הגנה" עברו גם רוב חברי המרכז, הוועדים המקומיים ועסקנים פעילים אחרים. לפי גולומב, היה מספר המצטרפים 1500, כלומר מחצית חברי הארגון, משה רוזנברג, מפקד הארגון-הצבאי-הלאומי בימים הראשונים שלאחר הפילוג, אומר כי נשארו עמו 1800 איש-הפרש שאינו גדול לעומת הפולמוס שניטש סביבו.

אולם דרכיהם של "שני ארגוני-המגן" נפרדו מעתה והיו לקרע שלא יתאחה עוד לעולם. הדגש ה"לגינר" פחת מאד, חלום "הליגליזציה של הגדודים" נמוג, וכנגד זה גאתה והעמיקה תחושת המחתרת המהפכנית.

מלבד בניית תאֵי-המחתרת לאחר שנידלדלו המשאבים החומריים בעקבות הפילוג, עמדו בפני הארגון הצעיר שתי משימות אקטואליות דחופות: לשבור את ה"הבלגה" כלפי ההתקפות הערביות מאפריל 1936 והלאה ולמנוע את חלוקת הארץ (לפי תכנית-החנק של ועדת-פיל).

מעשי-התגובה של הארגון מ-1938 והלאה היו גועזים ומבריקים בתיכנונם ונרחבים בהיקפם, במושגי השנים ההן. אין כל ספק שהועילו לצנן מעט את התלהבותם של חמומי-מוח מקרב ה"שבאב". בנושא זה מילא הארגון את תפקידו, כפי שנראה למפקדיו, על הצד הטוב ביותר.

המסיבות ההיסטוריות, שבסיכומן פרצה מלחמת-העולם השנייה, דחו את מבחנו ואת מפלתו של הארגון בנושא חשוב לאין-ערוך: מניעת חלוקתה של ארץ-ישראל. ב-1948, כאשר באה השעה הגורלית (במידה רבה הודות להצלחותיו של הארגון בהטרדתו של צבא-הכיבוש הבריטי), הוברר שקצרה ידו למנוע את חלוקת הארץ. מניעת החלוקה גועדה להיות גולת-כותרת במשימותיה של המחתרת הלוחמת, שפסגת חלומה תקומת מדינה עברית משני עברי הירדן.

כיום נראים הדברים כהזיה שאין לה אחיזה במציאות. לא כך היו הדברים בשנות ה-20; לא מעטים היו הסיכויים גם בשנות ה-30. אולם תנועת-שיחרור עברית לא היתה ולא נבראה. מהלך המאורעות, שהיו עשויים להסעיר את דמיונו של מחבר-טראגדיות יווני, ראוי לתשומת-לב מפורטת, ואת הסקירה יש להתחיל ממוצאי הפילוג של 1937.

*

לו נהגה ההיסטוריה לפי כללי הגיון, היה הפילוג חייב להנחית מהלומת-מוות על הנטיות ה"לגיניסטיות" בארגון-הצבאי-הלאומי ולהעלותו מיד על דרך ההתגבשות המהפכנית-הלוחמת; אף במחיר ההתעלמות מצרכי ה"תגובה", הדוחקים נוכח הלחץ הגובר של הטרור הערבי. יתר על כן: במידת-מה חדלה ה"הגנה" בשנה האחרונה למהומות מן ה"הבלגה" והחלה בפעולות-תגובה "סלקטיביות" בהיקף גדל-והולך – בניגוד משעשע למליצות הריקות בדבר "טוהר הנשק".

כל עוד היו התביעות לליגליזציה של ה"הגנה" נחלתה של האופוזיציה הרביזיוניסטית לבדה, בעוד יפיי-הנפש והחכמים-בעיניהם מתנגדים לעצם השירות הצבאי-היתה בניית-הכוח של האצ"ל במתכונת "גדודית" מתקבלת-על-הדעת גם נחוצה. אולם באמצע 1938 נעשתה "הנשמה הלגינרית" של הארגון אנאכרוניזם בלבד. לאחר שנטשוהו מחצית חבריו, שבאו כזכור מחוגי ה"מזרחי", הציונים-הכלליים, "מפלגת-המדינה" והתאחדות-האיכרים, לא היה לארגון כל סיכוי ב"תחרות" עם ה"הגנה" החוקית-למחצה, על עמדות-שמירה שהיו בידה כדין, השתתפות ב"חיל-הנוטרים", מעמד ה"שוטרים המוספים", "פלוגות-הלילה" של וינגייט וכיוצא באלה.

חלומו של ז'בוטינסקי וכן תביעתו הממשית לליגליזציה של ה"הגנה" הפכו עובדה קיימת. אלא שעתה נישאו על כתף יריבו. ד"ר יעקב הופמן, שופט-בית"ר ומעוזריו הקרובים של נשיא "ההסתדרות הציונית החדשה", ראה זאת במו-עיניו בעת ביקורו במחנה-אימונים של ה"הגנה" בסתיו 1938. מן הבחינה הצבאית לבדה היה הגיון בצעדו של תהומי: איחוד "כוחות המגן" היה נחוץ אף מועיל.

אלא שלא מחסור ב"כוח-מגן" היה עתה המחסור או החלל הריק ההיסטורי שהארגון נועד למלאו. בעמום חש בכך חנוך קלעי, איש אצ"ל, שעתיד היה ללכת עם יאיר (א. שטרן) בבוא שעת הפילוג האחרון ב-1940. קלעי, שלינה את הצה"רי הנתיק ד"ר הופמן בביקורו במחנה ה"הגנה", היה רחוק מהתלהבות. תגובתו היתה מאופקת מאד: "היה ברור לי, שארגון עצמאי במחתרת עתיד עוד למלא תפקידים חשובים ביותר ביישוב". כאן דיברה "הנשמה האחרת" של הארגון, גילוי טיפוסי של תגובת אדם השרוי ב"אווירת מחתרת מהפכנית", שאותה שם ללעג הקצין האוסטרי לשעבר, אורי נדב, בשעה שמתח בקורת על סניף ה"הגנה" בירושלים ב-1931.

*

כדי להבין שמץ-מה מתוך המולת הפולמוס הממלאה את הכתבים מן הימים ההם יש להכיר מעט נקודות-מפתח. מאז יסודה היתה ה"הגנה" ארגון הסתדרותי ולא קם ביישוב גורם שעירער על כך. יותר מזה: ההסתדרות היתה הגוף המאורגן היחיד שהיה מוכן ליטול עליו אחריות לארגון ה"הגנה". בקשר לזה ראוי לציין שהחוג היחיד שגילה בשעתו התנגדות-מה ל"הגנה" הסתדרותית-כללית היה החוג של אנשי "השומר", אולם הם נאלצו לבסוף להתפזר בלחץ "אחדות העבודה" של שנות ה-20, שתבעה מהם לקבל את "מרות תנועת-הפועלים". אנשי "השומר" החזיקו זמן-מה בהתנגדותם עד אשר, "כמי שכפאז שד", קיבלו את "דין התנועה". הגילוי הראשון של פרישה בכוחות-המגן ביישוב הופיע אפוא ב"שמאל" הארצישראלי ולא היה כלל חידוש מבית-מדרשו של ה"ימין". אולם "אחדות" ו"מרות" היו מאז שתי מלות-הקסם ששלפו מנהיגי "תנועת הפועלים" – למעשה, מנהיגי מפא"י – כל-אימת שנש-קפה סכנה כלשהי ל"הגמוניה".

מעין שלוחה מבית-מדרשו של ה"שמאל" היה בפועל גם הרביזיוניזם הארצישראלי. בייחוד נכון לומר זאת ביחס לאגף ה"מקסימליסטים" של ברית הצה"ר, שהונהג על-ידי המשורר עז-הביטוי אורי צבי גרינברג, ההיסטוריון-הפובליציסט ד"ר אבא אחימאיר (גיסינוביץ) והסופר הפאתטי-הרגיש ד"ר יהושע השיל ייבין. ה"מקסימליסטים" לא היו בין מעצבי דמותו של ה"ארגון" במישרים. מי שהכיר את ה"טכנוקרטים" או ה"ביצועיסטים" הראשונים של אצ"ל, גם אחרי פילוג 1937, עמד מן-הסתם על הסתייגותם מן המפלגה בכלל ומן ה"באסיאקים" (היחפנים) בפרט. אולם מבחינה רוחנית, נוכח היעדר גמור כמעט של הוגי-דעות ואנשי-רוח יוצרים בקרב המחתרת, היתה השפעתם של שלושת ה"מקסימליסטים" מעמיקה ורבת-היקף כמעט כזו של ז'בוטינסקי.

המקסימליסטים העבירו לאצ"ל ולצה"ר בארץ-ישראל בקורת נוקבת על דרכי

ההגשמה של התנועה החלוצית. הקולניות וה"פיוט" טישטשו הרבה מן הממש שבחי-
 לוקי-הדעות. ההסתייגות מסיסמות "מפעל ובנין" ו"מלחמת-מעמדות" בודדו את
 אנשי "התנועה הלאומית", הצרו את הבסיס הכלכלי שלה ומנעו מחבריה אפשרויות
 של קליטה וקיום בתנאים של ארץ-הגירה. החוגים ה"אזרחיים" לא אהדו את החוגים
 המגינים עליהם מתיגרת ה"מעמדיות" ולא סייעו להם. מבחינה עקרונית, מצד עיצוב
 הכוח המהפכני, האנטי-בריטי, שנועד לכונן שלטון עברי, היו ה"אזרחים" "סנבלטים"
 לא פחות מאבירי המלל ה"שווייני". אף-על-פי-כן היה העתון השבועי "חזית העם"
 יורה הזיזים וברקים 'זוועתיים' של מלל נגד ה"אדומים", ואילו ל"בעלי-הבתים"
 הועיד את המליצות הנבובות על אחנה כלל-יהודית ועל שלום בין מעמדות. המריבה
 בין ה"מקסימליסטים" למפא"י מזכירה שיבוש יחסים בין בני-משפחה שנעשו צהובים
 זה לזה. האיבה והתיגרה נושאות אופי רגשני כל-כך עד שאין אדם, בייחוד אדם
 מן "החוג", מסוגל להבינה כלל.

אחת הדמויות המצויות ביותר ב"דימונולוגיה" של "חזית העם" היה ד"ר חיים
 ארלוזורוב. הבקורת האישית היתה נטולה כל בסיס עובדתי. סופרי "חזית העם" ידעו
 אך מעט מאד על דעותיו של מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות, ו"חיציהם" לא
 קלעו לשום מטרה. זאת אפשר לדעת עכשיו, למשל, מתוך מכתבו של ארלוזורוב
 אל וייצמן מיום 30 ביוני 1932, בו המליץ על "שלטון מהפכני מאורגן" של מיעוט
 יהודי בארץ-ישראל, משום שהבריטים לעולם לא יניחו ליהודים להיעשות רוב. מכל-
 מקום לא ייצרו בשבילם "משטר קולוניאטורי" כדרישת הרביזיוניסטים, ו"לא יחתו
 בשבילם הערמונים מן האש". רעיונות מסוכנים אלה על "שלטון מהפכני מאורגן"
 מעולם לא זכו, ככל הידוע, לתשובה או לתגובה כלשהי מצד חיים וייצמן, אך קשה
 להניח שלא גונב שמץ מהם ל"שירותים" הבריטיים. אפשר מאד, בעצם, שארלוזורוב
 שילם בחייו את מחיר "כפירתו בעיקר" וספקותיו ביחס למדיניות של "אלביון
 הנוכל".

המכתב ותכנון גשמרו בסודי-סודות למעלה מעשרים שנה, ופורסמו רק באמצע שנות
 ה-50 (תחילה ב"יומן ירושלים" לח. ארלוזורוב, בהוצאת "מפלגת פועלי ארץ-ישראל"
 ללא ציון שנת ההוצאה, עמ' 342-333; אחר-כך בקובץ "כתבים נבחרים", הספריה
 הציונית, הוצאת "עיינות" ועם-עובד, 1958, עמ' 336-326.
 התיזה על "שלטון של מיעוט מהפכני" היתה זרה לחבריו של ארלוזורוב, ולא קשה
 להבין שהיתה עלולה להשפיע השפעה "הרסנית" על הנוער של "ארץ-ישראל העו-
 בדת" לא פחות מאשר על כל זולתם. השתקת הנושא נסתייעה מן-הסתם גם בעובדת
 מותו הטראגי של כותב המכתב וגם בסערה סביב "משפט ברית-הבריונים" ו"עלילת-
 הדם" שבאו לאחר הרצח על שפת-הים בתל-אביב ב-16 ביוני 1933.
 ההגנה הלאומית ודאי שלא היתה צד בפולמוס, כל-שכן הארגון כפי שיצא לדרך
 לאחר הפילוג של 1937. אף-על-פי-כן השאירו האירועים של שנות ה-30 הראשונות
 "טראומה" עמוקה במחנה המיעוט הנרדף, והיא שדחפה אותו כנראה לעמדה שקבעה
 כעבור שנים רבות כי "תלמידי זאב ז'בוטינסקי לא ייגררו לעולם למלחמת-אחים".

מצד שני היו החלומות על השמדה פיזית של כל אנשי הארגון גורמים סיוט ושמחת-לבב גם יחד למנהיגיה של "תנועת הפועלים", ורק שיקולים של אפשרות-ביצוע נוכח הערכת יחסי-כוחות מיתנו, פחות או יותר, את היקפם ואת תוצאותיהם של גשפי ה"סיוון" שהיו נערכים כפעם-בפעם. מוזר למדי שדווקא פרק "חזק" זה בניגודים בין מפקדי ה"הגנה" למפקדי אצ"ל, ביחוד בימי מפקדו האחרון, מנחם בגין, מובלע מאד בתיאורו ה"הרמוניסטי" של דוד ניב.

אין להעריך את המצב לאשורו אלא אגב בדיקת נתונים נוספים של אירועי השנים 1931–1939. שנת הפילוג ב"הגנה" בעקבות "מחדל" 1929 היתה גם שנת איחודם של "הפועל הצעיר" ו"אחדות-העבודה" והקמת מפלגת-השלטון בה"א-הידיעה-מפא"י.

השליטה בכוחות המזוינים ב"ישוב" היתה אחד מגורמי העצמה שמנהיגי ה"שמאל" היו רגישים לו ביותר. לכאורה ניטלה מן ההסתדרות אותה שליטה-בלא-שותפים על ה"הגנה" שהיתה בידיה עד למאורעות. לכאורה היתה ל"הגנה" מאז 1929 מפקדה כל-יישובית שלהסתדרות היו בה 50 אחוז בלבד. כל זה, להלכה. למעשה, היה זה הסדר פיקטיבי, שעל טיבו מעיד באופן ברור ביותר אליהו גולומב בכבודו ובעצמו. בדברים שהשמיע ב-15 באפריל 1937 בעת דיון בוועד-הפועל של ההסתדרות, בהשיבו למתנגדי ההסכם עם אברהם תהומי ו"ההגנה הלאומית": "עד היום היינו חמישים אחוז בוועדת הבטחון אבל למעשה היתה לנו כמעט כל ההשפעה, וזה בכוח פעילותם של אנשינו" (א. גולומב, "חביון עוז", חלק ב, עמ' 81–80). בהמשך נאומו תבע גולומב לאשר ויהי-מה את האיחוד עם "ארגון ב". הוא מפציר ומאיים, מתלבט ונפתל—ומשיג את שלו. אל נטעה. אין הוא מחשיב ביותר את תהומי ואת אנשיו. להיפך: "הכוח העיקרי בארגון ב הוא אנשים הרפתקנים, שנדחפו מאתנו והלכו אליהם". ועם ה"הרפתקנים" הללו הוא חותם על הסכם של איחוד וחלוקת הפיקוד מחצה-על-מחצה.

צריך אדם להיות שוטה מופלג כדי להניח שגולומב פעל כאן מתוך אלטרואיזם מופשט או אמונה כלשהי במליצות על "אחדות" ו"מרות". הביא לכך חשבון קר ומפופח. אולי היה החשבון בגדר סוד לקהל רחב באותם ימים, אך מוזר מאד שאנשי "ההגנה הלאומית" גם הם טחו עיניהם מראות! עתה, מקץ ימי דור, ועם פירסום המסמכים, קל לעמוד על מניעיו של מפקד ה"הגנה". הרי הוא כותב על כך דברים מפורשים.

מן העדות מתברר שערב ה"איחוד" עם "ההגנה הלאומית" עמדה ה"הגנה" על סף פילוג שני, קשה מקודמו, שהרי ב-1937 כבר היתה מסגרת איתנה ומשגשגת שהיתה מסוגלת לקלוט את יוצאי ה"הגנה": "אם עד הזמן האחרון הלכו אתנו חוגים שמשבט הדברים לא היו צריכים ללכת אתנו, הרי זה מסיבות טכניות. הארגון המתחרה קיים זה מכבר, והוא למד משהו במשך הזמן. בסופו של דבר יבוא פירוד בתוכנו ויקומו שני ארגונים". ("חביון עוז", חלק ב, ע' 79). כוונתו של גולומב להתגבשותם של שני ארגוני-הגנה שווי-כוח ובעלי עורף ציבורי רחב—התפתחות שהיתה שמה ללעג

את המליצות על "אחדות" ו"מרות" ושוללת מן הארגון שגולומב עמד בראשו את הזכות ואת היומרה ליצג את ה"מוסדות הלאומיים".

להרחקת סכנה זו, אומר גולומב, יש לשתף פעולה עם "כוח שהוא מסוכן לא פחות מן הרביזיוניסטים—התאחדות-האיכרים". כדי להבין את עצמת הרגשות הטמונה במשפט "קר" וחשובני זה, יש לזכור כי הרביזיוניסטים שנואים על הדובר שגאה קשה כשואל. בנאומיו ובכתביו אין הוא חדל מלכנותם "פאשיסטים", ואפילו "נאצים". אנשי התאחדות-האיכרים מסוכנים בעיני אליהו גולומב לא פחות משאר אנשי-חרמו; אף-על-פי-כן הוא מוכן לעשות הכל כדי להגיע לשיתוף-פעולה עם האיכרים—"המסוכנים לא פחות", לדבריו—כדי למנוע את התקרבותם ל"ארגון ב", והדרך היחידה לעשות זאת היא להתחלק עם תהומי בפיקוד. התושיה והחריצות שמגלה גולומב בפילוג "ההגנה הלאומית" מעידים על כשרון שיריביו מעולם לא הצטיינו בו אף במעט. ה"הרפתקן" זילברג-תהומי לא תפס דקויות כאלו מעולם. לא עמד על הסוד גם איש רחב-אפקים ורב גסיון ציבורי כז'בוטינסקי, כל שפן חבורת ה"יחפנים" התמימה מן האגף המקסימליסטי של ברית-הצה"ר בארץ-ישראל.

ה"מתיקות" בה סוקר גיב את התמרונים הללו היא בבחינת חידה פסיכולוגית. הגס-יונות לאחד את הארגון עם ה"הגנה" היו מתמשכים ומתחדשים כפעם-בפעם גם אחרי הפילוג של 1937. הסכם על כך כמעט הושג ב-1938, אלא שבוטל לאחר שנחתם בראשי-תיבות. הביאה לכך עמידתו הנמרצת של דוד בן-גוריון נגד אליהו גולומב. יו"ר הסוכנות הציל אותה שעה את אצ"ל בלי שהתכוון לכך.

בסקירה היסטורית לאחור אי-אפשר לומר שבן-גוריון עשה אותה שעה עסק רע. בסופו של דבר, נראה שהיתה זו אחת העסקות הטובות ביותר שעשה בחייו, וכל זאת בהיסח-הדעת, בלי כוונה-מראש. עתה ש'סופל ההסכם", כדברי גיב, נאלץ אפוא הארגון לנטוש אחת-ועד את החלום הלגיטימי העקר ולפנות לדרך האחת שנותרה פתוחה לפניו: דרך המחותרת המהפכנית.

קרוב לשער שלולא "סופל ההסכם" ב-1938 היה הארגון מת מיתת-נשיקה תחת כנפי "שלום-מפא"י", שהיה רע (מנקודת-מבטו של הארגון) מאה מונים ממנת המהלומות, החטיפות, ההלשנות, ההסגרות והגרדומים שנכוננו לו בדרכו לקיעקוע אשיותיו של השלטון המנדטורי. בעשותו כל זאת ובשאתו את כל אלה גמל הארגון לבן-גוריון גמול שלא נבע כלל ממסכת היחסים ההדדית ואיפשר לו להשתלט על מדינת-החלוקה. היתה זו תוצאה שז'בוטינסקי, מן הסתם, לא חזה אותה מראש "בחלומות הרעים ביותר".

*

פרשה זו של ה"איחוד", או ההסכם שלא קם ב-1938, ראויה למעט תשומת-לב נוספת. לא לחינם, ולא מתוך אלטרואיזם פוליטי, ביקש גולומב להגיע ל"איחוד הכוחות". בגאום בוועד-הפועל של ההסתדרות ביום 2 בספטמבר 1938 היטיב מפקד ה"הגנה" להסביר זאת ("חביון עוון", חלק ב', ע"ע 88—85): "היו בינינו אנשים, ואני אחד

מהם, שהיו מוכנים למלחמה קיצונית בהם [כלומר באנשי אצ"ל, שביצעו פעולות נגד ערבים בתגובה למעשי-הדמים הערבים באותו פרק-זמן]... באחת הישיבות של ועד-הבטחון אמרתי: 'אני נכון לאחוז באמצעים הקיצוניים ביותר כדי למנוע מעשי-תגובה, וכדי להפריע להם בזה"'. הסבר על טיבם של "האמצעים הקיצוניים" נמצא לנו שורות אחדות לאחר המובאה הזאת: "יש חברים המאמינים שדרך המלחמה היא דרך המלחמה בכל החזית, כלומר – להחריב את הרביזיוניזם". במלים ענייניות פירוש הדברים האלה חד-משמעי: טבח סיטוני, בממדי חיסול פיזי, של מפלגה שמספר חבריה ואוהדיה בארץ-ישראל הגיע ב-1938 כדי 20–30 אלף. יש לשים לב לכך שמפקד ה"הגנה" אינו מדבר כאן על "שבירת" הארגון-הצבאי-הלאומי אלא על משימה רחבה הרבה יותר: "להחריב את הרביזיוניזם".

זה אחד הביטויים העליונים לחלום של "ליל-בר-תלמי", ליל הסכינים הארוכים. נסיון להגשימו בקנה-מידה גדול בוצע מנובמבר 1944 והלאה, לאחר שנרצח הלורד מוין, הנציג הבריטי במזרח הקרוב, על-ידי אליהו בית-צורי ואליהו חכים, בקאהיר. היתה זו פעולה של לח"י. אולם "הסיון הגדול" שבא בעקבותיה נועד לחסל דווקה את אצ"ל... לכאורה נמצא לוקה היחתול' שלא נשך. אך לא היתה כאן שום טעות. אנשי ה"סיון" ידעו את אשר הם עושים. מדוע לא פגעו בלח"י? מדוע הותקף אצ"ל דווקה וקרוב ל-1000 מאנשיו נחטפו, עונו והוסגרו לבריטים, אם במסירה ישרה ואם בהלשנה?

את החידה להיחלצותם של לח"י מאגרוף ה"סיון" הוא פתר באופן פרוזאי ביותר יעקב ("יאשקה") אליאב (בראיון שהעניק בשעתו ל"ידיעות אחרונות"). אליאב, תלמידו של דוד רוזאל שהלך אחרי יאיר בעת הפילוג בארגון, מספר שהזהיר בשעתו את אנשי ה"הגנה" מתיגרה עם לח"י ואמר להם שתיגרה כזאת תסתיים בשביל המלשינים בתוצאות איומות. מסתבר שהיו לגולומב סיבות נכוחות מאד-מאד להאמין ל"יאשקה".

*

ראינו כבר כמה חרד גולומב נוכח החשש להרחבת הבסיס הציבורי של "ההגנה הלאומית" ומה-גדולות ה"הנחות" שהיה מוכן לתת כדי למנוע אפשרות כזאת. כעבור זמן, ב-1938, בעשותו את חשבון הסיכויים לביצועה של תכנית "ליל בר-תלמי", אין הסיכום אופטימי ביותר, וזה נימוקו העיקרי בעד הסכם עם הארגון באותה שנה. בנאום, שפסקים ממנו הובאו למעלה, הוא אומר זאת בלי כחל ושרק: "רק שתי דרכים לפנינו: מלחמה עד חרמה בהיותנו מבודדים (כי מבודדים נהיה), או מלחמה של ההסתדרות (ואני אומר בפירוש: של ההסתדרות בלבד) ברביזיון-ניסטים. ואם ההסתדרות תישאר מבודדת לא תהיה ידנו רמה כל-כך".

חשובנו של גולומב אומר שהארגון מונה ב-1938 בין 1,500 ל-2,500 איש ו"אין ספק שיש ביניהם אנשים נועזים, המתפרצים לפעולה, ויש ביניהם מעדות המזרח". הנאום בכללו אינו מלוטש. יש בו ניסוחים מגומגמים והרבה חזרות. אולם החשבון הראשי

אינו נזוק מכך, והוא ברור לגמרי: " — ולטענה שאנו 'מגדלים אותם' [על-ידי משא-ומתן על הסכם] — אין הדבר כך. טעות היא לחשוב שהם עכשיו בעולם היהודי, בארץ ובגולה, במצב ירוד כל-כך. וכיצד מתיחסים היהודים למעשי-התגובה? היהודים בארץ נפחדים כשיש התפרצות של ערבים נגדנו. אולם כשעוברים 2-3 ימים של שקט, והממשלה שותקת, הרי הם מסיקים: 'זה הודות לתגובה...' זוהי התגובה של היהודים בארץ, ובגולה — המצב גרוע יותר" ("חביון עוז", שם, כנ"ל).

מסקנתו של גולומב לאחר כל הדברים האלה היא חד-משמעית: „בכל אופן — אנו לא נביא עליהם בליה אלא רק נסכן את עצמנו”.

עתה ידוע, כמובן, שבאותה שנה העדיפה ה"הגנה" שלא לסכן את עצמה. אין ספק ששיקול-הדעת הושפע לא רק מן ה"מידע" שסיפק הש"י למפקדיו אלא גם מן האזהרה התקיפה שהשפיל דוד רוזאל להעביר בנידון אל "הכוח אשר ידע להגן". מוזר מאד, איש מכותבי הזכרונות והחיבורים על הארגון-הצבאי-הלאומי לא טרח להעלות את הענין הזה.

ההסכם "סוכל" איפוא, כדברי ניב, ושום "ליל בר-תלמי" לא בא בעקבות סיכול זה. ה"הגנה" לא זו בלבד שהעדיפה להחריש ולא להפריע למעשי-התגובה של הארגון אלא היא עצמה זנחה, בסופו של דבר, את המליצות הצבועות על "טוהר הנשק" וביצעה שורה של "תגובות" נמרצות.

אולם נשאלת השאלה מדוע ב-1944 העז "הכוח אשר ידע להגן" להנחית מהלומות כבדות על אנשי-חרמו, בניגוד גמור לריסון-העצמי המהולל של 1938? כלום גשתנו יחסי-הכוחות? החל שינוי ב"אידיאולוגיה" של צד מן הצדדים? כלום היה אחד הצדדים בטוח ששוב אינו מסכן את עצמו?

התשובות לכך נראות בחלקן פשוטות מאד. כוחו של הארגון-הצבאי-הלאומי ב-1944 לא היה קטן לעומת כוחו ב-1938, בהשוואה לכוח-הזרוע של ה"הגנה". יחסי-הכוחות לא גשתנו, וגם נכונותה של ה"הגנה" לחסל את הארגון (פיוזת) לא גדלה בממדים בעלי-משמעות בשש השנים שחלפו בין שני התאריכים הנזכרים.

השינויים חלו באצ"ל, והם היו שלושה: (א) ערב מלחמת-העולם גשען הארגון על עתודה ענקית, עתודה של רבבות, בארצות מזרח-אירופה. השואה שבאה על יהודי אירופה הרסה מאגר-כוח זה לאין מרפא. שוב לא היה גולומב צריך לחשוש מן התגובה של התפוצה היהודית, שהמצב בה ב-1938 היה "גרוע מן המצב בארץ". באורח פאראדוקסלי סייעה התפשטות הנאציזם-סוציאליזם על-פני אירופה לא מעט להתעצמותו של הגוש הציוני-סוציאליסטי בארץ-ישראל; (ב) ה"הגנה" יכלה לסמוך על כך שהארגון לא יגלה התנגדות כלשהי לטבח אנשיו. סיסמתה של מפקדת אצ"ל, "לא תהיה מלחמת-אחים", היתה שטר שאפשר לבטוח בכיסוי שלו. מטה-המיבצעים של ה"סיוון" ידע זאת אל-נכון בצאתו למצוד העליון; (ג) בארגון נותרו עוד לא מעט "אנשים נועזים המתפרצים לפעולה", וגם מספרם של בני "עדות המזרח" — כדברי גולומב — לא פחת, מן הסתם. אבל המפקדים היו אחרים עתה, לאחר מותם של יאיר ורוזאל.

מה עמד, אפוא, לארגון בשעותיו הקשות? לא תושיית מפקדיו ולא "בינתם" הפו-ליטית כי אם עוז-רוחם ותום-לבם של הנערים. הם שהקריבו את עצמם ואת כל אשר להם בלכתם אחר החלום הנישא "להיות עם חפשי בארצנו", הם, הנערים, עמדו גם במבחן-המר-מפל של עמידת "צאן לטבח יובל" מול מבקשי-נפשם.

*

"כחצים ביד גיבור" היו בני-הנעורים. בשורות הארגון (וגם בקרב גערי ה"הגנה" של שנות ה-30) שררה אמונה עזה בתהליך של הינצרות אומה ושיחרור מולדת, תהליך שהם עדים לו ושותפים לו. ו"בראשית היה הפילוג".

בעיני יאיר היה הפילוג דרך יחידה להשתחרר מחובת-המרות למוסדות ולארגונים ששיטותיהם נראו לו מוטעות עד כדי סכנה ואטיות עד ליאש. עקרון זה הועמק עוד יותר כשנגעו הדברים ליסודות הרעיוניים של תנועת-השיחרור העברית, בלי קשר הדוק לבעיות ארגוניות דחופות.

הניתוח האידיאי המעמיק גובש במסקנות מרחיקות-לכת בחוג מצומצם אך תקיף בדעתו-הוגי-דעות, סופרים ומשוררים, לוחמים ואנשי-מדע. המסקנה ה"מפחידה" ביותר היתה כי בארץ נוצרת אומה חדשה, אומה עברית מודרנית, אשר שרשיה בעבר אבל עיניה נשואות אל העתיד, בתוך המציאות המתהווה של המאה העשרים. אומה עברית זו אין לה קשר לאומי ליהדות העולם מבחינת לשון, תרבות, חברה וטריטוריה, וזאת חרף אלפי נימים של קשרי-מוצא ושאר קשרים אתניים, דתיים משפחתיים ואישיים.

מסקנות עיוניות אלו, עם כל ה"מחץ" ההגיוני שבהן, היו בשרשן תוצאה של סערת רגשות עזים. כל שניסה להתווכח עם נושאי האידיאה על בסיס ה"ראציו" בלבד הטיח את נימוקיו המבריקים בחלל הריק ולא פגע בשום מטרה. הוא פשוט לא הבין במה מדובר.

ה"עיקרים" גובשו בשנות ה-30 על רקע הכורח ב"פילוג", בעיקר הצורך להינתק גם להלכה מחובת המרות ל"סוכנות היהודית". הסוכנות, ששאבה הרבה מסמכותה המדומה כלפי-פנים מן ההכרה שהעניק לה המנדט הבריטי מבחוץ (סעיף ד בכתב-המנדט), לא היתה מעוניינת בביטול המנדט הזה. פחות מכל היתה מעוניינת בסילוק הבריטים בדרך של התקוממות עממית, המונית, נושאת-נשק.

באותם ימים, בשלהי שנות ה-30, היה הארגון-הצבאי-הלאומי קרוב למדי לתפיסת-העולם ה"עברית", לפחות בקביעת עמדתו כלפי השלטון הזר. במיוחד היה קרוב לכך יאיר, יוצר לח"י. אלא ש"ספטמבר השחור" של התחייה העברית, הוא ספטמבר 1939 שבו נאסרה כל המפקדה של הארגון, שבר את קו ההתפתחות האידיאית והמיבצעית. המשבר גרם פילוג בשורות אצ"ל וניתוק ממקורות נשק וריכוזי כוח-אדם.

תנועת לח"י, שקמה מן הפילוג, לא היתה מסוגלת, כמדומה להיפנות לבעיות אידי-אולוגיות "מורכבות" בעוד שוט הרדיפות, ההלשנות, המאסרים והרציחות מוגף עליה לכלותה.

חרף הסתייגותם מן האמונה הציונית הרשמית בחסות הבריטית ומן התיאוריה של ז'בוטינסקי בדבר "משטר קולוניאטורי" בחסות זו, דבקו אנשי לח"י בכמה וכמה רעיונות ז'בוטינסקאיים אחרים, בהם מה שניתן להגדיר כ"תורת הקומץ". עיקרה של תורה זו אומר שיכול מיעוט קטן, אם גחושה החלטתו ועזה נכונותו להקרבה-עצמית, להגיע בכוחם של אלה גם "גושים" עצומים הנמצאים מחוצה לו—וזאת הודות למופת האישי המעורר.

בתוקף מסיבות צמיחתה של מחתרת לח"י ניתק גם המגע בין קומץ ה"עברים" ורטוש מצד אחד, לבין שני פלגי הארגון מצד שני, וכל גורם פנה לדרכו. ב"איגרת ללוחמי-חירות-ישראל", משנת 1944, חוברת שיצאה במחתרת מטעם "הוועד לגיבוש הנוער העברי", זו ההתארגנות העצמאית הראשונה של "העברים הצעירים", פורטו והובהרו בתכלית הבהירות אשליותיה של "תורת הקומץ". הדברים הופנו לכתובת לח"י לא במקרה אלא משום שלח"י כבר משוכנע היה אותה שעה שלא "האדמיניסטרציה הארץ-ישראלית" אלא בריטניה עצמה היא אויב התחייה העברית. התפיסה של ברית-הצה"ר עדיין חזקה היתה בכל דרגי האצ"ל ושורותיו, ותפיסה זו נמנעה עדיין מלהגדיר את הבריטים כ"כובש זר", שחובת המחתרת למוטט את אחיזתו בארץ ולסלקו. הרביזיוניסטים הוסיפו להאמין, כמעט עד תום המנדט, באפשרות של "משטר קולוניאטורי", כאינטרס משותף לאנגליה ולעם היהודי. בפעולות הארגון ראתה המפלגה את אחת הדרכים למימוש "תורת הלחץ" הז'בוטינסקאית, לא דרך עיקרית אלא "גימוק" נוסף, בצדה של הפעולה המדינית, מסעי הפטיציות והאמונה בסטיכיה של מצוקת יהודי אירופה—"אנטישמיות של דברים", שכוחה גדול וניתן כביכול להגיע בו מגמות של הגירה המונית ציונית.

ערב פרוץ מלחמת-העולם השניה התכנס בפראג "קונבנט עולמי" של הצ"ח (ההסתדרות הציונית החדשה), בו העלה יונתן רטוש (הוא אוריאל שלח) מצע שעיקריו נוסחו בחוברת שפירסם, "עינינו נשואות אל השלטון". היתה זו סדרת מאמרים, שהופיעה קודם-לכן בשבועון הרביזיוניסטי "הירדן", שיצא בתל-אביב. נקודות-המפתח במצע ברורות בתכלית: (א) יש לסלק את הבריטים ולתפוס את השלטון בארץ-ישראל בכוח הזרוע; (ב) כוחו של ה"יישוב" העברי מספיק לביצוע המשימה, מה, בתנאי שתוליך אותו הנהגה מהפכנית ולא "הסוכנות היהודית של הבריטים"; (ג) הצלחתה של המהפכה מותנית, אפוא, בתמיכה בלתי-מסויגת של ההמונים. תפקידה הראשון של תנועת-השיחרור העברית הוא אפוא, לעשות נפשות לרעיון; "ואם אין בכוחה לעשות נפשות, מה כוחה?" ; (ד) "הארגון הצבאי הלאומי" נועד להיות גרעין ההתקוממות, הנשענת על תמיכת ההמונים, שידיחו בכוחם המספרי המכריע את "הסוכנות היהודית" ושלוחותיה, וישללו ממנה כל מראית-עין של סמכות.

ה"קונבנט" של פראג דחה את ההצעה בדיונים הפומביים, ובמהלך הוויכוחים שמאחרי הקלעים העמיק והלך הקרע בין אנשי ה"ארגון" לז'בוטינסקי וגם בין אנשי ה"ארגון"

לבין עצמם. "בראשית היה הפילוג", והוא פגע הפעם בשורות הפנימיות העמוקות ביותר של הארגון-הצבאי-הלאומי. מחוללו של הפילוג הזה היה יאיר. יאיר קיבל את עיקרי התפיסה ה"עברית" בנושא הבריטי. אולם הקבוצה הקטנה שהלכה עמו לא יכלה לראות חלום בר-הגשמה בתקוה שהמהפכה תהיה נישאת אי-פעם על כתף רחבה שכוחה המספרי דינן להרחיק מן ההגה את תומכי הבריטים בקרב היישוב. לח"י דבקה, אפוא, ב"תורת הקומץ", אנוסה על-פי שיעור כוחה ונשלטת על-ידי הדחף לעשות משהו לאלתר. ההנחה היתה שהמעש יכפה את אצ"ל לנטוש את "שביתת-הנשק" כלפי הבריטים, שהוכרזה לתקופת המלחמה, ובכוח ה"מסה" של שני הגופים הלוחמים תיאלץ גם ה"הגנה" להיחלץ לפעולות. למעשה, אין "תורת הקומץ" אלא פיתוח של רעיון ז'בוטינסקאי נושן בדבר תפקידו של הנוער. המשל מובא, לראשונה כמדומה ברשימתו של ז. ז'. משנת 1926 על קורפורצית-הסטודנטים "חשמונאי" בריגה, וזה לשונו:

"הנעורים הם כמחוג המגנטי של המצפן: תלך הספינה למקום שתלך, הוא מראה תמיד היכן נוצץ הנעלה שבכוכבי-שמיים. אוי לה, לספינה, שמחוגה איבד את חושו המגנטי! הנעורים דומים גם לגלגל-התנופה של מכונה גדולה ומסובכת. כשחלקיו השונים של המנגנון נמצאים במצב המסוכן של שווי-משקל ויוצרים "נקודת קפאון", כשבמנגנון החברתי חל מעצור והזקנים מלחשים בחוסר-אונים, שאמנם רצוי אך קשה, ואמא אינה מרשה—הרי אז יש להניע את גלגל-התנופה, אם ישנו כזה... גלגל-תנופה כזה, שאינו נכנע לשווי-המשקל, מצית כזה של דלק רטוב, מנוף כזה הקובע בקפריזה אחת ללא משגה, אם יהיו או לא יהיו חיים, תנועה, עבודה—הוא הנוער" (כתבים, הוצאת עמיחי וע. ז'בוטינסקי, כרך ז).

הדברים הללו חזרו בנאומים, ברשימות ובסיסמות, הועתקו ושוכפלו באלפי צורות, ברבבות קולות. הם הלהיבו, משכו אנשים צעירים, ולימים דירבנו אותם להשליך נפשם מנגד ואף לעלות על גרדומים. זה שרשה של "תורת הקומץ" וזה היה כוחה. אך בצד הכוח הרפיון.

נקודות-התרופה הובלטו ללא מליצה מערפלת ב'איגרת ללוחמי-חירות-ישראל'. קודם-כל, קומץ שאינו נתמך על-ידי המונים עלול לבסות להוליך אומה על-פי דרכו בעזרת בן-ברית מבחוץ. התוצאה: בן-הברית הופך משעבד חדש, אולי גרוע מקודמו. דוגמה: ניל"י, שהנחיתה מהלומות על התורכים, רק סייעה לכיבוש הבריטי בלי לברוא עצמאות עברית. על כך אפשר להוסיף כיום את רוב משטרי הדמוקרטיה העממית באירופה, שסיכוייהם להיחלץ מחיבוקו של הדוב הרוסי כמוהם כאין. גורם נוסף של חולשה היה היעדר כל ענין בבעיות חברה ומשטר בשורות אצ"ל ובפיקודו. זו נקודת-תרופה שניה ב"תורת הקומץ", שאינה דואגת כלל לעתידה שלה ולא איכפת לנושאייה מי ישלוט במדינה העברית, אם וכאשר תקום. התוצאה: השלטון יהיה לאלה שאינם מאמינים ב"תורת הקומץ" ושאינם מעוניינים כלל בביטול המעמד המיוחד של הסוכנות במסגרת המנדט, מעמד המבטיח את שלטונה כלפי-פנים, מכוחו של סעיף ד' במנדט, "המכיר בסוכנות היהודית כנציגות העם היהודי". יוצא מזה שכל פגיעה בממשלת-המנדט פוגעת בסוכנות היהודית, שאינה מעוניינת כלל בביטול

המנדט, כפי שקבע דוד בן-גוריון ב-1936 (ככתוב בכרך השלישי של זכרונותיו, עמוד 485): "אנו לא רוצים לבטל את המנדט אלא להביא לידי הגשמתו המלאה; אנו לא רוצים להיפטר מן השלטון האנגלי בארץ-ישראל; אנו מעוניינים בקיומנו". לעת התפלגות "ההגנה הלאומית" ב-1937 לא היה מקום לספק בענין חמור עוד יותר. הסוכנות, בהנהגת בן-גוריון, חתרה בגלוי לחלוקת הארץ ואף הסכימה ל"תכנית פיל". ברור היה אפוא מראש שאם יתמוטט המנדט ביום מן הימים כתוצאה ממלחמתו של ה"קומץ" יוליך הדבר בהכרח לחלוקה.

התבוננות מפוכחת בתכליתו של המעש, אף אם יכלה להשלים עם כך שבמדינה העתידה לקום אחרי צאת הבריטים ישלטו מתנגדי המדינה ומשרתי הבריטים מאתמול, אסור היה לה להתעלם מן הוודאות ששלטונם של אנשי הסוכנות במדינה פירושו חלוקת הארץ, כלומר אסון שמחזוריים אין-מספר של לוחמים עברים אכלו, ועוד עתידים לאכול, את פריו המר.

הארגון, רופו-ככולו, נמנע ב-1937 מן האיחוד עם ה"הגנה" בגלל סיבה טאקטית, שולית למעשה, של התנגדות ל"הבלגה" על רציחות תרצ"ו. עמוקה מזה היתה האמונה שהארגון נועד למנוע את חלוקת הארץ בין לפי תכנית ועדת-פיל בין לפי תכנית אחרת כלשהי.

במשימה גורלית זו נכשל הארגון על שני פלגיו כשלון חרוץ ועקוב מדם. דמו וחלליו ריפדו את הדרך ליריבים-מבית, שהשתלטו באין מפריע על כל נכסיה של מדינת-החלוקה.

*

מה הם המניעים האידיאיים והפסיכולוגיים למהלכים אלה של הנוער הלוחם? הנסיון להעריך את האפשרויות ולומר מה היה קורה אילו השיבו שרידי הארגון אש-תחת-אש אינו רלבנטי, גם קשה להעריך את הסיכויים. נסתפק אפוא בהארת העובדות. עובדה היא שמאז "הסיון הגדול" ב-1944 לא נקפה מפקדת הארגון אצבע להגן על חבריה. מדוע? סברה שלא קל להפריכה היא שהטראומה של משפט "ברית-הבריונים" היתה מעיקה על נשמתם של מפקדי הארגון, בייחוד אלה שזה-מקרוב באו ארצה; במודע או מתחת לסף-ההכרה אולי חוששים היו חשש גדול מפני "עלילת-דם" חדשה.

אך להסתייגות מן העקרון של דם-תחת-דם ואש-תחת-אש ביחסים בין יהודים היו שרשים גם בהשקפת-העולם הרביזיוניסטית הכללית, שבלעדיה לא היתה הסיסמה "לא תהיה מלחמת-אחים" מחזיקה מעמד נוכח התגרות עקיבה ואכזרית. היתה זו האמונה שיש להקריב הכל למען הקמת המדינה, אפילו ישלטו בה מתנגדי הרעיון הזה מאז-ומקדם. כשהוא דבק באמונה זו, גווע הארגון "בלהב המרד" וירי התותח ואותו יום של תבערה לחוף ימה של תל-אביב קבע גם את גורל השלטון במדינת-החלוקה.